

2. Ухвала слідчого судді Личаківського районного суду м. Львова від 7 лип. 2022 р. у справі № 463/4755/22. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/105194992>

3. Ухвала слідчого судді Богодухівського районного суду Харківської області від 5 лип. 2022 р. у справі № 613/2082/21. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/105112433>

4. Ухвала слідчого судді Придніпровського районного суду м. Черкаси від 24 квіт. 2022 р. у справі № 711/2098/22. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/104622422>

5. Ухвала слідчого судді Дніпропетровського районного суду Дніпропетровської області від 27 трав. 2022 р. у справі № 175/1120/22. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/104500801>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-580-1-37>

ДЕРЖАВНИЙ І ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПРИМУС: ПРИРОДА ТА МЕЖІ

Тарасюк Сергій Миколайович

*доктор філософії, керуючий партнер АО «Тарасюк і Партнери»
м. Київ, Україна*

Держава, виконуючи свої функції, мусить не лише забезпечувати дотримання прав і свобод людини, а й застосовувати примус як інструмент управління суспільством. Історичний досвід свідчить, що будь-яке суспільство не може існувати без системи впливу, яка допомагає врегульовувати поведінку його членів, запобігати порушенням та підтримувати правопорядок. Як зазначав Ш. Л. Монтеск'є, вагомим завданням держави є силове примушення окремих членів суспільства коритися і дотримуватися законів як для збереження загального блага, так і примирення соціальний суперечностей чи правового розв'язання [1, с. 19].

Концепція прав і свобод людини завжди пов'язана з проблемою застосування примусу. У межах кримінального провадження примус постає необхідним інструментом для ефективного розслідування кримінальних правопорушень та притягнення винних до відповідальності. Загалом необхідність державного примусу зумовлюється не лише правовими реаліями, а й криміногенною ситуацією. У 2025 р. Україна посіла 162-ге місце зі 163 у світовому рейтингу безпеки [2], що доводить проблему загострення злочинності. За офіційною

статистикою Офісу Генпрокурора за перші 9 місяців 2025 р. Зареєстровано 473,7 тис. кримінальних правопорушень, що в 1,24 рази більше, ніж рік тому за цей же період [3]. Суттєво зросла кількість злочинів, учинених з використанням вогнепальної зброї: у перші п'ять місяців 2023 р. було зафіксовано 141 випадок, за аналогічний період 2024 р. – 621 [4], а за дев'ять місяців 2024 р. загальна кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень становила 529 755 випадків [5].

Слід зазначити, що примус є виключно прерогативою держави, яку представляють уповноважені органи та посадові особи. Жоден інший суб'єкт не має права самостійно вживати заходів примусу чи застосувати покарання до правопорушників. Особи, вина яких доведена у передбаченому законом порядку, зобов'язані підкоритися законним вимогам держави. Ці законодавчі приписи вказують не лише на авторитет держави, а й на її спроможність підтримувати баланс, стабільність і правопорядок у суспільстві. Застосування заходів примусу з боку держави доводить її здатність захищати права людини, реалізовувати механізми покарання правопорушників та відновлювати порушені права.

Будь-який примус з боку держави щодо конкретної особи застосовується відповідно до правових норм, установлених цією державою, але передбачається, що ці норми виражають інтереси всього суспільства і ним схвалені. Водночас обсяг примусового впливу на таку особу не має перевищувати мінімально необхідного рівня, який є достатнім досягнення для цілей державного примусу.

Доречно зауважити, що державний примус не є явищем статичним – він трансформується разом з розвитком суспільства та правової системи. Демократичні погляди в становленні громадянського суспільства сприяють звуженню меж примусового впливу, проте наявність загроз, таких як війна чи вчинення протиправних діянь, навпаки, розширює ці межі. За таких умов примус поступово витісняє інші інструменти правової політики.

Державний примус загалом є багатовимірною правовою категорією, що охоплює різноманітні форми впливу держави на суспільство та окремих індивідів. В. Ортинський державний примус визначає як сукупність заходів владного зовнішнього впливу, спрямованих на примушення суб'єктів права до певної поведінки [6, с. 10]. Т. Є Зелькіна вважає, що державний примус нормативно закріпленим впливом держави на волю суб'єктів, який спрямовується на їх підпорядкування інтересам суспільства і держави. Державний примус набуває характеру правового лише за умов, за яких держава в разі нормативно-правового регулювання суспільних відносин зводить волю частини суспільства, що домінує (а в демократичній правовій державі – волю народу), у ранг

державний, установлює засоби для примусового впливу, які мають забезпечити підпорядкованість цій волі всіх членів суспільства [7, с. 44].

Регулювання державного примусу на законодавчому рівні встановлює суворі межі його застосування шляхом забезпечення державного контролю та усунення можливостей ужиття заходів примусу у випадках, які не передбачені законом, і в порядку, який суперечить закону. Державний примус втрачає свій правовий статус у разі відсутності нормативної основи для його реалізації, тобто, свавілля чи насильство не можуть вважатися державним примусом у правовому розумінні.

У науковій літературі важливим аспектом вважається розмежування правового і неправового, легітимного та нелегітимного примусу. Так, закріплений у нормах права легітимний примус у разі порушення прав людини або засади верховенства права може трансформуватися в неправову форму. Історичним прикладом такої трансформації можна назвати діяльність каральних органів ВЧК, ОГПУ, НКВС чи КДБ, які, незважаючи на наявне законодавство свого часу, застосовували неприйнятні методи, що суперечать сучасному уявленню про права людини. Нелегітимний і неправовий примус, зокрема зловживання владою чи корупція, також підривають авторитет державних інституцій та створюють загрози для стабільності суспільного порядку [8, с. 71, 72].

Таким чином, державний примус застосовується в різних сферах, зокрема ми розглянемо кримінальне провадження. У цій сфері одним з різновидів державного примусу є кримінальний процесуальний примус, який застосовується виключно в межах і порядку, визначених процесуальним законодавством.

Наукове обговорення щодо природи кримінального процесуального примусу зводиться до того, що цей інститут посідає важливе місце серед правових механізмів державного примусу. На думку О. І. Ситайла, застосування кримінального процесуального примусу у визначених законом випадках у ході кримінального провадження має чітко передбачені гарантії щодо обов'язковості виконання приписів органів, які наділені владними повноваженнями, захисту від осіб, які порушують відповідні приписи та створюють загрози для задоволення суспільних чи особистих потреб. Держава в особі визначених у законі державних органів та уповноважених службових осіб ставить певну особу в таке становище, за якого вона позбавляється вибору щодо окремих дій чи поведінки, крім варіанта, запропонованого владними суб'єктами [9, с. 25, 26]. Х. М. Грицак вважає, що кримінальний процесуальний примус являє собою відповідь на порушення чи дії, які безпосередньо становлять загрозу правам та свободам інших осіб (держави), це законна репресивна діяльність з боку уповноважених органів держави,

спрямованих на виявлення, фіксацію, мінімізація або ж нейтралізацію негативних проявів суспільної поведінки [10, с. 148].

На нашу думку кримінальний процесуальний примус можна визначити як комплекс правових заходів, що застосовуються державними органами, уповноваженими службовими особами з метою забезпечення належного виконання обов'язків учасниками провадження, запобігання правопорушенням, а також досягнення ефективного та справедливого правосуддя.

Від чіткого й послідовного застосування кримінального процесуального примусу, від умов, підстав, порядку та меж його застосування залежить і виконання завдань кримінального провадження, і вдале розкриття кримінальних правопорушень, і притягнення до кримінальної відповідальності винних осіб. Примус може застосовуватися відносно будь-яких осіб, які мають офіційний процесуальний статус або не мають такого статусу, але вважається допустимим лише в суворо встановлених законом випадках. Примус обов'язково повинен мати правову основу, тимчасовий характер, мету, пропорційну (відповідну) спричиненій у майбутньому шкоді, не повинен ґрунтуватися на будь-якій дискримінації, бути під контролем суду, мати механізм поновлення порушених прав і свобод, а також передбачені законодавством механізми оскарження незаконних дій. Таким чином, кримінальний процесуальний примус фактично виконує подвійне завдання: з одного боку, він забезпечує відновлення правопорядку і захист суспільних інтересів, а з іншого – сприяє ефективному здійсненню та функціонуванню кримінального провадження, гарантуючи справедливість та правову визначеність.

Література:

1. Корнієнко Г. П. Обґрунтування прав людини: від класичного до сучасного лібералізму. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція*. 2019. № 37. С. 18–21.

2. Глобальний індекс світу 2025: Ізраїль та Україна увійшли до десятки найнебезпечніших країн світу. URL: <https://ukr.co.il/hlobalnyj-indeks-svitu-2025-izrail-ta-ukraina-uvijshly-do-desiatky-najnebezpechnishykh-krain-svitu/>

3. Як виглядає на фоні Європи рівень злочинності в Україні під час війни. URL: <https://cripo.com.ua/gangsters/yak-vyglydaye-na-foni-yevropy-riven-zlochynnosti-v-ukrayini-pid-chas-vijny/>

4. Війна в Україні: яка ситуація зі злочинністю? URL: <https://zn.ua/ukr/internal/vijna-v-ukrajini-jaka-situatsija-zi-zlochinnistju.html>

5. Найменше злочинів. Стало відомо, які області найбезпечніші в Україні. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/naumentshe-zlochiv-stalovidomo-ki-oblasti-1731071621.html>

6. Ортинський В. Погляд на державний примус у контексті європейської інтеграції України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2018. № 889. С. 4–11.

7. Зелькіна Т. Є. Обмеження майнових прав осіб у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування : дис. ... д-ра філософії. К., 2021. 291 с.

8. Шевчук О. М. Засоби державного примусу у правовій системі України : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2003. 187 с.

9. Ситайло О. І. Застава як захід забезпечення кримінального провадження: дис. ... канд. юрид. наук. К., 2021. 208 с.

10. Грицак Х. М. Правова природа заходів забезпечення кримінального провадження через реалізацію процесуального примусу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 4. С. 148–150.

DPO <https://doi.org/10.36059/978-966-397-580-1-38>

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ПРИ ВИРІШЕННІ ПИТАННЯ ПРО СПЕЦІАЛЬНУ КОНФІСКАЦІЮ

Якових Є. В.

*доктор філософії в галузі «Право»,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Одеський державний університет внутрішніх справ
м. Одеса, Україна
<https://orcid.org/0009-0000-2670-6501>*

У тезах актуалізується питання процесуальних гарантій у випадках втручання держави у право власності при вирішенні питання про застосування спеціальної конфіскації та вирішення питання про долю речових доказів (принцип пропорційності, забезпечення належного балансу між легітимною метою втручання та засобами її досягнення, принцип правової визначеності) та ін.

Кримінальне судочинство становить сферу, в якій перетинаються гарантії дотримання фундаментальних прав людини, суспільний інтерес у забезпеченні справедливості та функції держави як гаранта правопорядку та захисту прав і свобод інших учасників відносин.